

ดาหลังพิจักษ์: รวมบทความว่าด้วยเรื่องดาหลังพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 1 เป็นหนังสือรวมบทความ 3 เรื่อง ที่มุ่งศึกษาเรื่องดาหลังพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พร้อมทั้งมีบทนำว่าด้วยประวัติและคุณค่าของเรื่องดาหลัง ดังนี้

- บทนำ:
ประวัติวรรณคดีเรื่องดาหลังและคุณค่าของเรื่องดาหลังฉบับพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 1
- “ชื่ออะหลังรักมีดาหลัง พากย์หนึ่งไพเราะจะมีไหน”:
ความสำคัญของศิลปะการแสดงชาโนในเรื่องดาหลังพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 1
- “เมื่อเกิดมาเป็นสตรี จะสงวนประเพณีให้แจ่มใส”:
การนำเสนอตัวละครหญิงเพื่อสอนหญิงในเรื่องดาหลังพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 1
- “ภาคหนึ่งจะสมสอกับร้อยชั่ง ภาคหนึ่งว่ายังให้อึดถ้วน”:
วรรณศิลป์แห่งภาษารักในเรื่องดาหลังพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 1
- ภาคผนวก: เรื่องย่อของเรื่องดาหลัง

ผู้เขียนหวังเป็นอย่างยิ่งว่า ดาหลังพิจักษ์ จะช่วยเผยแพร่ความรู้และคุณค่าในแง่มุมต่าง ๆ ของเรื่องดาหลังพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 1 รวมทั้งช่วยจุดประกายความสนใจวรรณคดีเรื่องนี้ให้เป็นที่รู้จักกว้างขวางยิ่งขึ้น

ผู้สนใจหนังสือวิชาการของคณาจารย์และนิสิตบัณฑิตศึกษา

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

โปรดติดต่อ

โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ถนนพญาไท เขตปทุมวัน กรุงเทพฯ 10330

โทรศัพท์ 02-2184899 โทรสาร 02-2184888

หรือ

ศูนย์หนังสือแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ถนนพญาไท เขตปทุมวัน กรุงเทพฯ 10330

โทรศัพท์ 02-2187000 โทรสาร 02-2554441

ดาหลังพิจักษ์

ISBN: 978-616-407-604-4

9 786164 076044

ราคา 399 บาท

ดาหลังพิจักษ์

รวมบทความว่าด้วยเรื่องดาหลังพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 1

ธานีรัตน์ จัตตะศรี

โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ลำดับที่ 182

ดาหลังพิจักษ์

รวมบทความว่าด้วยเรื่องดาหลังพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 1

ธานีรัตน์ จัตตะศรี

โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ลำดับที่ 182

ดาหลังพิจักษ์:
รวมบทความว่าด้วยเรื่องดาหลังพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 1

ธานีรัตน์ จัตตะศรี

โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ธานีรัตน์ จัตตะศรี

ดาหลังพิทักษ์: รวมบทความว่าด้วยเรื่องดาหลังพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 1

กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2564

223 หน้า

ISBN 978-616-407-604-4

จัดพิมพ์โดย โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รองคณบดี

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.หนึ่งฤทัย แรงผลสัมฤทธิ์

โทร (02) 218-4888

พิมพ์ครั้งที่ 1 จำนวน 100 เล่ม กรกฎาคม พ.ศ. 2564

คำนำ

ดาหลังพิจักษ์: รวบรวมบทความว่าด้วยเรื่องดาหลังพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 1 เป็นหนังสืออีกเล่มหนึ่งของผู้เขียนที่เกิดจากความรักเรื่องอิเหนา ซึ่งหมายรวมถึงเรื่องดาหลังหรือเรื่องอิเหนาใหญ่ด้วย ความรักเป็นพื้นฐานสำคัญที่ทำให้ผู้เขียนเกิดกำลังใจและความมุ่งมั่นที่จะศึกษาเรื่องดาหลังพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชในแง่มุมต่าง ๆ จนเกิดเป็นบทความที่นำมารวมไว้ในหนังสือเล่มนี้

ดาหลังพิจักษ์ฯ ประกอบด้วยบทนำ และบทความ 3 เรื่องซึ่งศึกษาพระราชนิพนธ์เรื่องดาหลังในมิติต่าง ๆ รวมทั้งภาคผนวกเรื่องย่อของเรื่องดาหลัง ดังนี้

- ♦ **บทนำ** อธิบายประวัติของวรรณคดีเรื่องดาหลังในสังคมไทยและสรุปคุณค่าของเรื่องดาหลังฉบับพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 1 ที่สังเคราะห์จากบทความ 3 เรื่องที่นำมารวมพิมพ์

- ♦ **บทความ 3 เรื่อง** ศึกษาลักษณะเด่นของเรื่องดาหลังพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 1 ในประเด็นต่าง ๆ ได้แก่ ศิลปะการแสดงชวาทที่ปรากฏในเรื่อง ตัวละครหญิงกับการสื่อคติคำสอน และความงามของภาษาวรรณศิลป์แห่งรัก บทความ 2 เรื่องแรกเคยพิมพ์ในหนังสือและวารสารวิชาการมาก่อน ในการนำมาพิมพ์ใหม่ในครั้งนี้ได้รับอนุญาตจากหนังสือและวารสารที่พิมพ์ครั้งแรกแล้ว และผู้เขียนได้ปรับปรุงบทความดังกล่าวให้มีความถูกต้องสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ส่วนบทความเรื่องสุดท้ายเป็นบทความที่ศึกษาและเขียนขึ้นใหม่เพื่อนำมาพิมพ์ในหนังสือเล่มนี้โดยเฉพาะ

- ♦ **ภาคผนวก: เรื่องย่อของเรื่องดาหลัง** สรุปเนื้อหาของเรื่องดาหลังตามบทพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 1 เพื่อให้ผู้อ่านซึ่งอาจจะไม่คุ้นเคยกับเรื่องดาหลังได้เข้าใจเนื้อหาของเรื่องอย่างชัดเจน

แต่เดิม บทความ 2 เรื่องแรกในหนังสือนี้ มีเรื่องย่อของเรื่องดาหลังปรากฏเป็นหัวข้อหนึ่งในบทความเพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจเนื้อเรื่องก่อนเข้าสู่ผลการศึกษา แต่เมื่อนำบทความมารวมพิมพ์ในหนังสือเล่มนี้ ผู้เขียนได้ตัดหัวข้อเรื่องย่อในบทความทั้ง 2 เรื่อง

ดังกล่าวออก แล้วนำมาขยายความและเรียบเรียงใหม่ในภาคผนวก “เรื่องย่อของเรื่องดาหลัง” เพื่อให้ผู้อ่านสามารถเข้าถึงเรื่องย่อได้ง่ายและสะดวกขึ้น ทั้งยังทำให้บทความ 2 เรื่องดังกล่าวกระชับขึ้นและไม่มีหัวข้อเรื่องย่อปรากฏซ้ำซ้อนกัน

บทความทั้ง 3 เรื่องดังกล่าว มีดังต่อไปนี้

1.) บทความเรื่อง **“ชื่ออะหลังรัศมีดาหลัง พากย์หนังไฟเราจะมิไหน”**: ความสำคัญของศิลปะการแสดงชาวในเรื่องดาหลังพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 1 ปรับปรุงจากบทความเรื่อง “ชื่ออะหลังรัศมีดาหลัง พากย์หนังไฟเราจะมิไหน: ความสำคัญของการแสดงชาวมลายูในบทละครในเรื่องดาหลัง” ซึ่งเคยพิมพ์ในหนังสือ *นาฏยวรรณคดีสโมสร* (สรณัฐ ไตลังคะ และรัตนพล ชื่นคำ (บ.ก.) จัดพิมพ์โดยภาควิชาวรรณคดีและคณะกรรมการฝ่ายวิจัย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ พ.ศ. 2558 หน้า 193-238.

2.) บทความเรื่อง **“เมื่อเกิดมาเป็นสตรี จะสงวนประเพณีให้แจ่มใส”**: การนำเสนอตัวละครหญิงเพื่อสอนหญิงในเรื่องดาหลังพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 1 ปรับปรุงจากบทความเรื่อง “เมื่อเกิดมาเป็นสตรี จะสงวนประเพณีให้แจ่มใส: การนำเสนอตัวละครหญิงเพื่อสอนหญิงในเรื่องดาหลังพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1” ซึ่งเคยพิมพ์ใน *วารสารไทยศึกษา* ปีที่ 14 ฉบับที่ 2 เดือนกรกฎาคม-ธันวาคม พ.ศ. 2561 หน้า 151-198.

3.) บทความเรื่อง **“ภาคหนึ่งจะสมสองกับร้อยชั่ง ภาคหนึ่งว่ายังให้ถั่วถั่ว”**: วรรณศิลป์แห่งภาษารักในเรื่องดาหลังพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 1 บทความนี้ยังไม่เคยตีพิมพ์ที่ไหนมาก่อน

การนำบทความทั้ง 3 เรื่องมารวมพิมพ์ในหนังสือเล่มนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างความรู้และความเข้าใจเรื่องดาหลังพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 1 ในด้านเนื้อหา ตัวละคร และกลวิธีการประพันธ์ รวมทั้งเผยแพร่คุณค่าของพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ให้เป็นที่ประจักษ์ในวงกว้าง เนื่องจากบทพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ไม่ค่อยมีผู้สนใจศึกษาหรือกล่าวถึงมากนัก

ผู้เขียนขอขอบพระคุณโครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่สนับสนุนและดำเนินการให้มีการจัดพิมพ์เผยแพร่หนังสือเล่มนี้

ในการจัดพิมพ์ครั้งนี้ ผู้ทรงคุณวุฒิผู้อ่านประเมินผลงานได้กรุณาให้คำแนะนำหลายประการที่มีคุณค่าและเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการแก้ไขปรับปรุงผลงานให้มีความถูกต้องสมบูรณ์ ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงมา ณ ที่นี้

ผู้เขียนขอขอบคุณคุณกานต์ พุกษ์ทรานนท์ ที่ช่วยออกแบบปกของหนังสือเล่มนี้ ภาพปกผู้ออกแบบได้แรงบันดาลใจจากตัวหนังสือเรื่องบันหยี (อิเหนา) ของอินโดนีเซีย ส่วนปกหลังได้แรงบันดาลใจจากผ้าจวนตานีลายตะเกียงโบราณของผู้เขียน ผ้าจวนตานีลายตะเกียงนี้ปรากฏในเรื่องดาหลังพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 1 ตอนที่อิเหนาปลอมตัวเป็นดาหลัง (คนเซ็ดหนัง) ที่เมืองดาหา บทประพันธ์กล่าวว่าดาหลังนุ่งผ้าจวนตานีสีเขียวทอง ทอลายตะเกียงทอง ดังนี้

นุ่งจวนตานีสีตอง

ยกเป็นตะเกียงทองเจ็ดนาย

พระนุ่งให้เพื่อยล้อยลวยชาย

คาดปั้นเหน่งสายลายทองเรือง

ผู้เขียนขอโน้มระลึกถึงพระคุณครูอาจารย์ทุกท่านผู้ถ่ายทอดวิชาความรู้ภาษา และวรรณคดีไทยแก่ผู้เขียน รวมทั้งปมเพาะให้ผู้เขียนเกิดความรักวรรณคดีและเห็นคุณค่าของการศึกษาวรรณคดีโบราณ ความรักและความตระหนักในคุณค่าของสิ่งที่ทำ เป็นบ่อเกิดสำคัญของผลงานวิชาการต่าง ๆ ของผู้เขียน รวมทั้งหนังสือเล่มนี้

ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณครู ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต ที่กรุณาให้ข้อคิด คำแนะนำ และกำลังใจแก่ผู้เขียนในการสร้างผลงานวิชาการเสมอมา

ผู้เขียนหวังเป็นอย่างยิ่งว่า ดาหลังพิจักษ์ฯ จะช่วยเผยแพร่ความรู้ที่น่าสนใจของ เรื่องดาหลังพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 1 สู่สังคมในวงกว้าง และช่วยจุดประกายความสนใจวรรณคดีเรื่องนี้ซึ่งยังไม่ค่อยมีผู้รู้จักมากนัก รวมทั้งทำให้ผู้อ่านตระหนักถึงคุณค่าของ บทพระราชนิพนธ์เรื่องดาหลังมากยิ่งขึ้น สัมกับความหมายของคำว่า “พิจักษ์” ที่นำมาใช้เป็นชื่อหนังสือนี้

รองศาสตราจารย์ ดร.ธานีรัตน์ จัตูหะศรี

กรกฎาคม 2564

สารบัญ

หน้า

คำนำ ก

บทนำ:

ประวัติวรรณคดีเรื่องดาหลังและคุณค่าของเรื่องดาหลังฉบับพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 1 ... 1	
ภูมิหลังของเรื่องดาหลัง	3
เนื้อหาของเรื่องดาหลัง	18
เรื่องดาหลังฉบับต่าง ๆ	22
พิกัดคุณค่าของเรื่องดาหลังพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 1	33

1. “ข้ออะหลังรัศมีดาหลัง พากย์หนึ่งไพเราะจะมีไหน”:

ความสำคัญของศิลปะการแสดงชาโนในเรื่องดาหลังพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 1 54

2. “เมื่อเกิดมาเป็นสตรี จะสงวนประเพณีให้แจ่มใส”:

การนำเสนอตัวละครหญิงเพื่อสอนหญิงในเรื่องดาหลังพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 1 106

3. “ภาคหนึ่งจะสมสองกับร้อยชั่ง ภาคหนึ่งว่ายังให้ถืถ้วน”:

วรรณศิลป์แห่งภาษารักในเรื่องดาหลังพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 1..... 150

ภาคผนวก: เรื่องย่อของเรื่องดาหลัง..... 209

ประวัติผู้เขียน 223

บทนำ:
ประวัติวรรณคดีเรื่องดาหลัง
และคุณค่าของเรื่องดาหลังฉบับพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 1

เรื่องดาหลังหรือที่แต่เดิมเรียกกันว่าเรื่อง “อิเหนาใหญ่” เป็นวรรณคดีไทยเรื่องหนึ่งที่มีประวัติความเป็นมายาวนานนับแต่สมัยอยุธยา โดยมีต้นเค้ามาจากนิทานพื้นบ้านของชาวเช่นเดียวกับเรื่องอิเหนาหรือเรื่อง “อิเหนาเล็ก” ทั้งเรื่องดาหลังและเรื่องอิเหนามีประวัติว่าเกิดมีขึ้นครั้งแรกในสมัยอยุธยาตอนปลาย โดยประพันธ์ขึ้นเป็นบทละครสำหรับใช้เล่นละครในอันเป็นละครของพระมหากษัตริย์ แต่บทละครเรื่องดาหลังและบทละครเรื่องอิเหนาฉบับอยุธยาดังกล่าวนี้ขาดหายไปไม่สมบูรณ์ ทำให้ต่อมาพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงฟื้นฟูบทขึ้นใหม่ บทละครเรื่องดาหลังฉบับพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 1 เป็นเรื่องดาหลังที่มีเนื้อหาสมบูรณ์ที่สุดและได้รับการสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน ส่วนบทละครเรื่องอิเหนาพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 1 มีต้นฉบับตกทอดมาจนถึงปัจจุบันเพียง 7 ตอน

แม้เรื่องดาหลังเป็นเรื่องอิเหนาอีกสำนวนหนึ่ง และประพันธ์ขึ้นครั้งแรกในช่วงเวลาเดียวกันกับเรื่องอิเหนา แต่กลับไม่ค่อยเป็นที่รู้จักและได้รับความนิยมน้อยกว่าเรื่องอิเหนาอย่างเห็นได้ชัด ดังเห็นว่าการอ้างถึงเรื่องดาหลังในวรรณคดีต่าง ๆ อยู่ไม่มาก และแทบไม่ปรากฏการนำเรื่องนี้ไปแต่งเป็นวรรณคดีประเภทอื่น ๆ นอกจากบทละคร ต่างกับเรื่องอิเหนาที่มีการอ้างถึงในวรรณคดีเรื่องต่าง ๆ จำนวนมาก เป็นต้นว่าเพลงยาวและนิราศ ทั้งยังมีการนำเนื้อหาไปแต่งเป็นวรรณคดีหลากหลายประเภท เช่น คำฉันท์ นิราศ สักวา ลิลิต และโคลง อย่างไรก็ตาม เรื่องดาหลังเป็นวรรณคดีโบราณเรื่องหนึ่งที่ยังคงได้รับการสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน ทั้งการพิมพ์เผยแพร่เรื่องดาหลังฉบับพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 1 และการจัดแสดงละครในเรื่องดาหลังในวาระโอกาสต่าง ๆ

ในกระแสธารแห่งการสืบทอดและการดำรงอยู่ของเรื่องดาหลังนับแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เรื่องดาหลังพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 1 ถือเป็นเรื่องดาหลังฉบับที่สำคัญที่สุด เพราะไม่เพียงแต่มีเนื้อหาสมบูรณ์ทั้งเรื่อง แต่ยังเป็นเรื่องดาหลังฉบับหลักที่ใช้ในการอ้างอิงเรื่องราวและปรับใช้ในการแสดงละครในมาจนถึงปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม แม้เรื่องดาหลังพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 1 เป็นต้นฉบับสำคัญเรื่องหนึ่งในทศวรรษรัตนโกสินทร์ แต่พบว่ายังมีการศึกษาเรื่องนี้ไม่มาก การศึกษาเรื่องดาหลังพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 1 ที่ผ่านมามักเป็นการศึกษาเปรียบเทียบกับนิทานพื้นบ้านหรือชาดกสำนวนต่าง ๆ เพื่อเข้าใจความเหมือนและความแตกต่างระหว่างเรื่องดาหลังกับนิทานพื้นบ้านหรือของสังคมอื่น เช่น วิทยานิพนธ์ของ คมคาย นิลประภัสสร (Nilprapassorn, 1966) ศึกษาเปรียบเทียบเรื่องดาหลังพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 1 และเรื่องอิเหนาพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 2 กับนิทานพื้นบ้านชาดก 3 สำนวน ผลการศึกษาพบว่าเรื่องดาหลังและเรื่องอิเหนาคงมีที่มาจากหลายแหล่ง หากพิจารณาเฉพาะสำนวนที่นำมาเปรียบเทียบ พบว่าเรื่องดาหลังคล้ายกับเรื่อง หิเกยัต บันหยี กุตาสมิริง ขณะที่เรื่องอิเหนาคล้ายกับพงศาวดารอิเหนาฉบับอารีนครา งานของอโนทัย จินาพร (2539) มุ่งศึกษาเปรียบเทียบเรื่องดาหลังพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 1 กับนิทานพื้นบ้านของชาดก 8 สำนวน ผลการศึกษาพบว่าอนุภาคย่อยในเรื่องดาหลังคล้ายกับนิทานพื้นบ้านหลายสำนวน ขณะที่อนุภาคหลักคล้ายกับเรื่องบันหยีกุตาสมิริง มากที่สุด งานของโสภณศรี สันธูวณิก (2547) ศึกษาเปรียบเทียบนิทานพื้นบ้านชาดก 4 สำนวนกับเรื่องดาหลังพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 1 และเรื่องอิเหนาพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 2 ผลการศึกษาพบว่าเรื่องดาหลังและเรื่องอิเหนามีทั้งส่วนที่เหมือนและแตกต่างกับนิทานพื้นบ้านชาดกที่นำมาศึกษา นอกจากนี้ ยังมีงานที่มุ่งศึกษาคำศัพท์ที่เป็นคำยืมชาดกในเรื่องดาหลังด้วย เช่น งานของสุพัชรินทร์ วัฒนพันธุ์ (2537) ศึกษาคำยืมชาดกในเรื่องดาหลังพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 1 และเรื่องอิเหนาพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 2 ผลการศึกษาพบว่าคำยืมที่ปรากฏในวรรณคดีทั้ง 2 เรื่องดังกล่าวเปลี่ยนแปลงไปจากคำเดิมหลายลักษณะ เช่น ลดพยางค์ เพิ่มพยางค์ เปลี่ยนแปลงเสียง และเปลี่ยนแปลงความหมาย

นอกจากการศึกษาเชิงเปรียบเทียบและการศึกษาคำศัพท์ที่เป็นคำยืมดังกล่าวแล้ว แทบไม่พบการศึกษาเรื่องดาหลังพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 1 ในมิติอื่น โดยเฉพาะมิติคุณค่าทางวรรณคดี ด้วยเหตุนี้ ผู้เขียนจึงสนใจศึกษาองค์ประกอบและคุณค่าของเรื่องดาหลังพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 1 ตามแนวทางวรรณคดีศึกษา จนเกิดเป็นบทความ 3 เรื่องที่นำมารวบพิมพ์ในหนังสือเล่มนี้

บทความ 3 เรื่องที่รวมอยู่ในหนังสือนี้ เป็นงานที่ผู้เขียนมุ่งศึกษาลักษณะเด่นของ เรื่องดาหลังพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 1 ในมิติต่าง ๆ ได้แก่ มิติดิลปะการแสดงชาว มิติ ความเป็นวรรณคดีคำสอนหญิง และมิติความงามของภาษาวรรณศิลป์ เพื่อนำเสนอให้ เห็น “แง่มุม” และ “แง่มุม” อันหลากหลายของวรรณคดีเรื่องนี้ซึ่งยังไม่มีการศึกษามาก่อน

บทนำของหนังสือ ดาหลังพิทักษ์ฯ นี้ จะนำเสนอความรู้เกี่ยวกับเรื่องดาหลัง 4 หัวข้อ ซึ่งจะเป็นพื้นฐานให้เข้าใจแนวคิดและทิศทางทางวิชาการของการนำบทความทั้ง 3 เรื่องมา รวมพิมพ์ในหนังสือนี้ รวมทั้งเป็นการสรุปรวบยอดความรู้สำคัญจากบทความทั้ง 3 เรื่องมา นำเสนอให้ผู้อ่านเข้าใจก่อนที่จะได้อ่านผลการศึกษายละเอียดในแต่ละบทความ

หัวข้อทั้ง 4 หัวข้อ ได้แก่

1. ภูมิหลังของเรื่องดาหลัง จะอธิบายประวัติความเป็นมาของเรื่องดาหลังใน สังคมไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

2. เนื้อหาของเรื่องดาหลัง จะสรุปเนื้อหาโดยย่อของเรื่องดาหลัง

3. เรื่องดาหลังฉบับต่าง ๆ จะอธิบายลักษณะสำคัญของเรื่องดาหลังฉบับต่าง ๆ ในสังคมไทย

4. พิกัดคุณค่าของเรื่องดาหลังพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 1 จะสรุปคุณค่า ของเรื่องดาหลังพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 1 ซึ่งสังเคราะห์จากผลการศึกษาในบทความ ทั้ง 3 เรื่องในหนังสือนี้ ทั้งนี้ ความรู้ความเข้าใจในหัวข้อที่ 1-3 จะช่วยให้ตระหนักถึงคุณค่า ของบทพระราชนิพนธ์เรื่องดาหลังในหัวข้อที่ 4 แจ่มชัดยิ่งขึ้น

1. ภูมิหลังของเรื่องดาหลัง

ประวัติความเป็นมาของเรื่องดาหลังในสังคมไทยนับแต่สมัยอยุธยาจนถึงสมัย รัตนโกสินทร์ มีดังต่อไปนี้

1.1 เรื่องดาหลังในสมัยอยุธยาและธนบุรี

นิทานปรัมปราจากชาวที่แพร่หลายเข้ามาในสังคมไทยทำให้เกิดการประพันธ์เรื่อง ดาหลังและเรื่องอิเหนาขึ้นครั้งแรกในสมัยอยุธยาตอนปลาย กล่าวคือ พระราชธิดา 2 พระองค์ในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ (พ.ศ. 2276-2301) ได้ทรงพระนิพนธ์เรื่องดาหลัง

และเรื่องอิเหนาขึ้นครั้งแรกเป็นบทละครสำหรับใช้เล่นละครในอันเป็นละครของ พระมหากษัตริย์ เจ้าฟ้าหญิงกุณฑลทรงพระนิพนธ์บทละครเรื่องดาหลัง ส่วนเจ้าฟ้าหญิง มงกุฎทรงพระนิพนธ์บทละครเรื่องอิเหนา ตามประวัติที่เป็นคำบอกเล่าสืบต่อกันมา กล่าว กันว่าต้นเค้าของการทรงพระนิพนธ์บทละครทั้ง 2 เรื่องนี้เกิดจากนางข้าหลวงที่มาจากเมือง ปัตตานีเป็นผู้เล่าเรื่องปันหยีถวายแด่เจ้าฟ้าหญิงทั้ง 2 พระองค์ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2508, น. 102-103) ละครในนับแต่ครั้งนั้นจึงเล่นเรื่องดาหลัง และเรื่องอิเหนาด้วยนอกเหนือจากเรื่องรามเกียรติ์และเรื่องอุณรุท

ครั้นถึงสมัยธนบุรี สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี (พ.ศ. 2310-2325) ได้ทรงฟื้นฟู ละครในของหลวงขึ้นใหม่หลังจากที่ละครหลวงต้องหยุดชะงักและบรรดาตัวละครพากัน หนีหายกระจัดกระจายไปเนื่องจากการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2¹ กล่าวเฉพาะละครใน เรื่องดาหลัง ไม่ปรากฏหลักฐานว่ามีการแสดงละครในเรื่องนี้ในสมัยธนบุรี สอดคล้องกับที่ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสืบค้นเกี่ยวกับละครในของ หลวงในสมัยธนบุรี พบว่ามีการเล่นเรื่องรามเกียรติ์และเรื่องอิเหนา รวมทั้งยังน่าจะเล่นเรื่อง อุณรุทด้วย แต่เรื่องดาหลังนั้นไม่ปรากฏว่ามีการแสดง ดังที่ทรงอธิบายว่า

เรื่องที่เล่นละครผู้หญิงของหลวงครั้งกรุงธนบุรี นอกจากเรื่อง รามเกียรติ์ ปรากฏว่าเล่นเรื่องอิเหนาอีกเรื่องหนึ่ง และเข้าใจว่าเล่นเรื่อง อุณรุทด้วย เพราะมีบทละครเรื่องอุณรุทความก่อนพระราชนิพนธ์ใน รัชกาลที่ ๑ เข้าใจว่าจะเป็นบทครั้งกรุงเก่าเหลือมา มิใช่พระราชนิพนธ์ ของพระเจ้ากรุงธนบุรี ด้วยสังเกตดูกระบวนกลอนเห็นผิดกับบท รามเกียรติ์มากนัก แต่เรื่องดาหลังอิเหนาใหญ่ นั้น หาปรากฏเค้าเงื่อนว่า ได้เล่นละครหลวงในครั้งกรุงธนบุรีไม่

(สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2508, น. 129)

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (2508, น. 125-126) ทรงอธิบายการ ฟื้นฟูละครหลวงสมัยธนบุรีว่า “เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีได้เมืองนครศรีธรรมราช เมื่อปีฉลู พ.ศ. ๒๓๑๒ ได้ละครผู้หญิงของเจ้านครฯ ซึ่งพวกละครหลวงที่หนีไปจากกรุงเก่าไปเป็นครูฝึกหัดขึ้น มาสมทบกับพวก ละครที่รวบรวมได้จากที่อื่น จึงหัดละครหลวงขึ้นใหม่ครั้งกรุงธนบุรี”.

บทที่ใช้เล่นละครในในสมัยธนบุรีนี้ คงมีทั้งบทที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นใหม่ อันได้แก่บทละครเรื่องรามเกียรติ์บางตอน² และบทเก่าที่เป็นฉบับของอยุธยาซึ่งคงตกทอดหลงเหลือมาอยู่บ้าง แต่อาจจะไม่ครบถ้วนสมบูรณ์ ทำให้ในสมัยต่อมา พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (พ.ศ. 2325-2352) ทรงพระราชนิพนธ์บทละครในขึ้นใหม่ทั้ง 4 เรื่อง คือ รามเกียรติ์ อนุรุธ ดาหลัง และอิเหนา โดยทรงยึดตามเค้าเรื่องเดิมและพื้นฟูจากบทเดิมเท่าที่หลงเหลือมา

พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ทรงกล่าวถึงเรื่องดาหลังและเรื่องอิเหนาฉบับอยุธยาว่าสูญหายไปหมดแล้ว ดังที่ทรงกล่าวไว้ในพระนิพนธ์ “วิจารณ์เรื่องนิทานปันทหยีหรืออิเหนา” ว่า “บทละครทั้งสองเรื่องนี้สูญไปเสียแล้ว เราจะรู้ได้แต่เพียงว่ามีพระราชนิพนธ์ขึ้นใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์ซึ่งคงจะได้ทรงตามเค้าเรื่องเดิม” (พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, 2517, น. 202)

ด้วยเหตุที่ไม่พบบทละครเรื่องดาหลังที่มีประวัติชี้ชัดว่าเป็นสำนวนอยุธยาตกทอดมา จึงทำให้เชื่อกันว่าบทละครเรื่องดาหลังฉบับอยุธยาสูญหายไปหมดแล้ว อย่างไรก็ตาม เมื่อมีการสำรวจสมุดไทยบทละครเรื่องนี้เท่าที่มีการรวบรวมไว้ พบว่าแท้จริงแล้วบทละครเรื่องดาหลังสำนวนอยุธยาอาจมิได้สูญหายไปหมดอย่างที่เข้าใจกัน แต่ยังมีต้นฉบับสมุดไทยหลงเหลือมาอยู่บ้าง แต่ไม่ปะติดปะต่อกัน ดังเช่นบทละครเรื่องดาหลังฉบับที่หมื่นจำเนียรเป็นผู้คัดลอก ซึ่งเก็บอยู่ที่สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และบทละครเรื่องดาหลังฉบับเลขที่ 35 ซึ่งเก็บอยู่ที่สำนักหอสมุดแห่งชาติ บทละครเรื่องดาหลังทั้ง 2 ฉบับดังกล่าว ธานีรัตน์ จตุทะศรี (2562ข, 2563) ได้ศึกษาและสันนิษฐานไว้ว่าน่าจะเป็นสำนวนเก่าสมัยอยุธยา เนื่องจากมีสำนวนโวหารและกระบวนกลอนแบบกลอนบทละครยุคเก่าสมัยอยุธยา ลักษณะสำคัญของเรื่องดาหลังสำนวนเก่าทั้ง 2 ฉบับดังกล่าวนี้ ผู้เขียนจะสรุปและอธิบายต่อไปในหัวข้อที่ 3 “เรื่องดาหลังฉบับต่าง ๆ”

² บทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี มี 4 ตอน ได้แก่ ตอนหนุมานเกี้ยวนางวานรินจนถึงท้าวมาลีวราชมา ตอนท้าวมาลีวราชว่าความจนถึงทศกัณฐ์เข้าเมือง ตอนทศกัณฐ์ตั้งพิธีทรายกรดปลุกหอกลกบิลพัทจนถึงหนุมานผูกผมทศกัณฐ์กับนางมณโฑ และตอนพระมงกุฎ ต่อมา มีการค้นพบเพิ่มเติมอีกตอนหนึ่ง ได้แก่ ตอนศึกท้าวสัทธาสูรและวิรุณจำบัง (เรไร ไพรวรรณ, 2557).

1.2 เรื่องดาหลังในสมัยรัตนโกสินทร์

เรื่องดาหลังในสมัยรัตนโกสินทร์ สามารถจำแนกอธิบายได้เป็น 3 ช่วงเวลาตามการปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับเรื่องดาหลัง ได้แก่ เรื่องดาหลังในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 3) เรื่องดาหลังในสมัยรัชกาลที่ 4 - รัชกาลที่ 5 และเรื่องดาหลังในยุคปัจจุบัน (รัชกาลที่ 9 - รัชกาลปัจจุบัน) ดังนี้

1.2.1 เรื่องดาหลังในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 3)

หลังการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ใน พ.ศ. 2325 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 ได้ทรงฟื้นฟูและอุปถัมภ์บำรุงศิลปวัฒนธรรมในด้านต่าง ๆ ให้กลับมาเจริญรุ่งเรืองดังเดิม ในด้านการละคร พระองค์ทรงสืบทอดและฟื้นฟูละครในของหลวง รวมทั้งทรงพระราชนิพนธ์บทละครในขึ้นใหม่ครบทั้ง 4 เรื่อง ได้แก่ รามเกียรติ์ อุณรุท อิเหนา และดาหลัง พระราชนิพนธ์บทละครเรื่องอิเหนามีต้นฉบับตกทอดมาถึงปัจจุบัน 7 ตอน³ ส่วนพระราชนิพนธ์บทละครอีก 3 เรื่องมีเนื้อหาสมบูรณ์ตลอดเรื่อง

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ นอกเหนือจากการมีบทละครเรื่องดาหลังพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 1 ก็ไม่พบหลักฐานอื่นใดเกี่ยวกับการเล่นละครในของหลวงเรื่องดาหลัง อาจเป็นไปได้ว่าละครในของหลวงไม่นิยมเล่นเรื่องนี้ มีข้อสังเกตว่าจดหมายเหตุความทรงจำ

³ บทละครเรื่องอิเหนาพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 1 เท่าที่พบหลักฐานตกทอดมาถึงปัจจุบันมี 7 ตอน ได้แก่ 1) ตอนตั้งวงศ์เทวเจนนางอิเหนาไปอยู่เมืองหมันหยาศรั้งแรก 2) ตอนตระระชาแบหลาถึงอิเหนาเข้าห้องจินตะหรา 3) ตอนอิเหนาเข้าห้องจินตะหราจนถึงอิเหนาตอบสารท้าวกูเรปันและตัดอาลัยบุษบา 4) ตอนวิยาหยาสะก่าเที่ยวป่าจนถึงท้าวหมันหยารับสารท้าวกูเรปัน 5) ตอนศึกกะหมังกุหนิง 6) ตอนบันหยีเข้าเมืองมะละกาจนถึงอุณากันขึ้นเขาประจางัน และ 7) ตอนหย้าหรันตกไปเมืองมะงาดาจนถึงตระหาวันตามหย้าหรันมาเมืองกาหลัง

บทละครเรื่องอิเหนาพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 1 ตอนที่ 1 และตอนที่ 3-7 ดังกล่าวข้างต้น พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2460 ในงานฉาปนกิจศพพระยาอภิรัชราชอุทยาน (แฉล้ม อมาตยกุล) ตามต้นฉบับสมุดไทยที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงรวบรวมได้ ส่วนตอนที่ 2 อยู่ในต้นฉบับสมุดไทย ยังมีได้พิมพ์เผยแพร่ ธานีรัตน์ จิตุหะศรี (2562) ศึกษาสมุดไทยดังกล่าวและสันนิษฐานว่าเป็นบทละครเรื่องอิเหนาพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 1 อีกตอนหนึ่ง.

ของกรมหลวงนรินทรเทวี⁴ ได้กล่าวถึงขบวนแห่เนื่องในการพิธีทรงพระผนวชของสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเสนานุรักษ์ พร้อมด้วยนักพระองค์เองและพระพวชนรินทร เมื่อ พ.ศ. 2336 ในสมัยรัชกาลที่ 1 ว่า มีการแห่เครื่องเล่นโขนละครด้วย โดยแห่ตัวละครจากเรื่องรามเกียรติ์ อนุรุธ และอิเหนา “ขึ้นร่ำร้องบนจักรชักพ้อเลื่อนตามทางสถลมารค”⁵ (กรมหลวงนรินทรเทวี, 2459, น. 29-30) หากเรื่อง “อิเหนา” ที่กล่าวถึงในจดหมายเหตุดังกล่าวนี้หมายถึงเฉพาะเรื่องอิเหนาเล็ก มิได้หมายรวมถึงเรื่องอิเหนาใหญ่หรือเรื่องดาหลัง ก็นับเป็นหลักฐานหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่าเรื่องดาหลังคงไม่นิยมเล่นละครในของหลวง จึงมิได้มีตัวละครมาขึ้นร่ำร้องรำในขบวนแห่ดังกล่าวด้วย

การเล่นละครในของหลวงในสมัยรัตนโกสินทร์นี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเห็นว่าคงไม่นิยมเล่นเรื่องดาหลัง ถ้ามีการเล่นก็น่าจะเล่นแต่ในสมัยรัชกาลที่ 1 เท่านั้น ทำให้เรื่องดาหลังกลายเป็นเรื่องสำหรับ “ละครข้างนอก” เล่นดังนี้

⁴ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงนรินทรเทวี เป็นพระขนิษฐาต่างพระชนนีในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช.

⁵ จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวีบันทึกเรื่องการมหรสพแห่เครื่องเล่นละครเรื่องรามเกียรติ์ อนุรุธ และอิเหนา ในสมัยรัชกาลที่ 1 ไว้ดังนี้

๑. ลัทธิราช ๑๑๕๕ ปีฉลุเบญจศก มีการสมโภชพร้อมโขนละครหุ่นงิ้ว มอญรำ ครอบการเครื่องเล่น ทำพ้อเลื่อนตามทางสถลมารค สดุดอย่างทีงามตา ได้เห็นเล่าฟังมาแต่ก่อน ๆ ไม่เสมอแต่สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเสนานุรักษ์ องค์เอง, พระพวชนรินทร, ... มีการสมโภชแห่เครื่องเล่นเรื่องรามเกียรติ์ อนุรุธ อิเหนา มีไช้แห่รูป รูปภาพ แต่ล้วนละครโขน ขึ้นร่ำร้องบนจักรชักพ้อเลื่อนตามทางสถลมารค มีตาแต่สองตาดูไม่เห็นทั่ว จะพรรณนาเหลือกำลัง ทั้งคนร้องคนร่ายยังอยู่ จึงรวมงามไว้ในตา อันการมโหรีศพสมโภชทรงผนวชเฉลิมวงษ์พงษ์ กระษัตริย์สืบมา

(กรมหลวงนรินทรเทวี, 2459, น. 29-30).

... แต่ละครหลวงในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์ หาปรากฏว่าเล่นเรื่องดาหลังไม่
ถ้าเล่นก็เห็นจะเป็นแต่ในรัชกาลที่ ๑ พันนั้นมา ปรากฏว่าเล่นแต่อิเหนา
เล็กเรื่องเดียว เรื่องดาหลังจึงกลายเป็นแต่เรื่องสำหรับละครข้างนอก
เล่น หานับเป็นเรื่องของละครในเหมือนอย่างเรื่องอิเหนาเล็กไม่

(สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2508, น. 116)

คำว่า “ละครข้างนอก” ที่ทรงกล่าวข้างต้นนี้หมายถึงละครที่ฝึกหัดกันนอก
พระราชวังหลวง ซึ่งต้องหัดเป็นละครผู้ชาย ห้ามมิให้เป็นละครผู้หญิงอย่างละครของหลวง⁶
ทั้งนี้ ละครผู้ชายนอกพระราชวังหลวงดังกล่าว สามารถเล่นเป็นละครในได้ เนื่องจากในสมัย
รัชกาลที่ 1 มีหลักฐานปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชมีพระ
บรมราชานุญาตให้เจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่มีละครในได้ แต่ต้องหัดเป็นละครผู้ชาย ดัง
ปรากฏว่าเจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ทรงหัดละครเรื่องอิเหนา (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2508, น.19-20)

ลักษณะดังกล่าวทำให้มีความเป็นไปได้ว่าตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 เป็นต้นมา
นอกจากเรื่องดาหลังปรากฏเป็นละครในของหลวงแล้ว คงมีการนำไปเล่นละครของคณะ
ละครอื่น ๆ ด้วย ซึ่งต้องหัดเป็นละครผู้ชาย อันทำให้น่าจะมีการแต่งหรือปรับปรุงบทละครเรื่อง
ดาหลังขึ้นใหม่สำหรับใช้แสดงในคณะละครนั้น ดังปรากฏบทละครเรื่องดาหลังฉบับหนึ่งที่
สันนิษฐานว่าน่าจะปรับปรุงขึ้นใหม่เพื่อใช้เล่นละครเรื่องดาหลังในสมัยรัตนโกสินทร์ ได้แก่ บท
ละครเรื่องดาหลังฉบับเลขที่ 516/1 ซึ่งเขียนในสมุดไทย เก็บอยู่ที่สำนักหอสมุดแห่งชาติ
ธานีรัตน์ จัตูหะศรี (2562ก) ได้ศึกษาบทละครเรื่องดาหลังฉบับเลขที่ 516/1 ดังกล่าวแล้ว
สันนิษฐานว่าแต่งขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์และปรับปรุงขึ้นเพื่อใช้เล่นละครเรื่องดาหลังนอก
พระราชวังหลวง โดยเห็นว่าจะปรับปรุงขึ้นก่อนเรื่องดาหลังพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 1
เพราะมีสำนวนที่ต่างกับฉบับพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 1 อย่างสิ้นเชิง หากแต่งขึ้น
ภายหลังก็น่าจะได้รับอิทธิพลจากฉบับพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 1 บ้าง

⁶ แต่เดิมละครผู้หญิงมีได้แต่เฉพาะของหลวงเท่านั้น ด้วยถือเป็นเครื่องราชูปโภคอย่างหนึ่ง แต่
ต่อมาใน พ.ศ. 2398 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงออกประกาศมีพระบรมราชานุญาตให้
ประชาชนมีละครผู้หญิงได้ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2508, น. 172-174).

ในสมัยรัตนโกสินทร์ยังพบเรื่องดาหลังอีกสำนวนหนึ่งเป็นวรรณกรรมการอ่านประเภทนิทานคำกลอน ได้แก่ เรื่องดาหลังฉบับเลขที่ 364 ซึ่งเขียนในสมุดไทย เก็บอยู่ที่สำนักหอสมุดแห่งชาติ มีโคลงกระทู้เขียนในสมุดไทยระบุว่าเรื่องดาหลังฉบับนี้คือ “ทรงแปลงแต่งใหม่” จากเรื่องดาหลังฉบับบทละคร ฐานิรัตน์ จัตูหะศรี (2564) ศึกษาเรื่องดาหลังคำกลอนฉบับ “ทรงแปลงแต่งใหม่” นี้ เห็นว่าน่าจะแต่งขึ้นในช่วงใดช่วงหนึ่งระหว่างสมัยรัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 5 เนื่องจากเป็นช่วงที่นิทานคำกลอนเฟื่องฟูเป็นอย่างมาก โดยมีการดัดแปลงเนื้อหาจากเรื่องดาหลังพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 1 (ฐานิรัตน์ จัตูหะศรี, 2564)

ลักษณะสำคัญของบทละครเรื่องดาหลังฉบับเลขที่ 516/1 และเรื่องดาหลังคำกลอนฉบับ “ทรงแปลงแต่งใหม่” ข้างต้นนี้ ผู้เขียนจะกล่าวต่อไปในหัวข้อที่ 3 “เรื่องดาหลังฉบับต่าง ๆ”

เมื่อพิจารณาความนิยมและความรับรู้เรื่องดาหลังในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นพบว่า แม้เรื่องดาหลังไม่ได้รับความนิยมอย่างเด่นชัดเท่าเรื่องอิเหนา แต่ก็พบว่าวรรณคดีเรื่องนี้คงเป็นที่รู้จักหรือรับรู้ในหมู่ชาววังพอสมควร ดังที่มีการอ้างถึงการเล่นละครหลวงเรื่องดาหลังในบทละครนอกเรื่องสังข์ทองพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 2 และอ้างถึงบทบาทของประสันตจากเรื่องดาหลังในเพลงยาวเรื่องพระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุตาเทพในสมัยรัชกาลที่ 3 ดังนี้

ในพระราชนิพนธ์บทละครนอกเรื่องสังข์ทอง หลังจากที่พระสังข์ตีคลีชนะพระอินทร์ ท้าวสามนต์ได้สั่งให้จัดพิธีอภิเษกพระสังข์และเตรียมการมหรสพต่าง ๆ โดยระบุว่า จะจัดให้มีละครเรื่องอิเหนาตอนบุษบาปลอมตัวเป็นอุณากรรณ เล่นประชันกับละครเรื่องดาหลัง “เมื่อครั้งคราวญ” ซึ่งคงหมายถึงตอนดาหลังคร่ำครวญอาลัยรักบุษบาก้าโละ ดังบทประพันธ์ที่ว่า

๑ ขึ้นบนพระโรงคัลไม่ทันนั่ง	ตรัสสั่งเสนาผู้ใหญ่
ลูกเขยภูตี่คลีมีชัย	จะเสกให้ครองกรุงในพຽ່ງนี้
จงช่วยกันเร่งรัดจัดแจง	ตักแต่งตั้งการภิเษกศรี
แห่แห่นให้สนุกกว่าทุกที	แล้วจะมีอิเหนาสักแก้ววัน
ไปปรึกษาครูละครมันก่อนเหว	ใครเคยรำดีที่ขยัน
อิเหนาเรื่องมีสาอุณากรรณ	จะประชันดาหลังเมื่อครั้งคราวญ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, น. 179)

ส่วนในเพลงยาวเรื่องพระอาการประชวรของกรมหมื่นอัครสุทธาเทพ คุณสุวรรณผู้เป็นกวีได้บันทึกไว้ตอนหนึ่งว่า เมื่อเหล่าข้าราชการทราบข่าวพระอาการประชวรของกรมหมื่นอัครสุทธาเทพเริ่มบรรเทา ต่างก็ดีใจและพากันขับร้องลำนำนาดำด้วยความสุข ในบรรดาผู้ที่ส่งเสียงร้องลำนานี้ มีข้าราชการท่านหนึ่งที่ร้องไม่ไพเราะ ได้แก่ “คุณแยมนคร” ซึ่งร้องไม่ชัดและมี “เสียงห้วนห้วนครวญร่ว” ทำให้คนฟังพากัน “นั่งสรวลสำรวลรำ” และเปรียบเสียงร้องว่าเหมือนกับ “ประสันตพากย์หนึ่งฟังโหยหวน” ความเปรียบดังกล่าวนี้ น่าจะอ้างถึงลักษณะของประสันตตอนปลอมตัวเป็นมิสამะงาหรัตในเรื่องดาหลังพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 1 เพราะประสันตในเรื่องนี้มีเสียงพากย์หนึ่งที่ไม่ไพเราะ “ส่งเสียงก็ประลักษ์ณ์อัปรา” คนที่ได้ฟังต่างพากันตำหนิและขบขันทั้งสิ้น⁷ (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, 2499, น. 286) บทประพันธ์ในเพลงยาวที่ปรากฏความเปรียบดังกล่าวมีดังนี้

พระโรคคลายวายทุกข์สุขเกษม	ต่างปรีดีเปรมโสมนัสศุขเสสา
คุณเจ้าจอมหม่อมที่ได้เวียนไปมา	ต่างปรีดาชักลำนานาเป็นทำนอง
ประสานเสียงจังหวะอุสอาด	เป็นพิณพาทย์มโหรีมีฉลอง
คุณพึงขับลำนานาตามทำนอง	ประดิษฐ์ร้องดอกร้อยคอยดัดแปลง
คุณยวงท่านสนั่นทัดขัดต้นบท	รับชอกดนิ้วไวใส่กระแสง
ลงปากรับทับโชนช่างดัดแปลง	เสียงหนองแห่งอุตาดพาดกันไป
คุณบัวเสกสัสม์ปอยนึ่งลอยหน้า	ปากบ่นว่าตัวกระเพื่อมกระเทือนไหว
คุณนกคุณน้อยลอยเสียงเรียงรับไป	คุณพึงไว้นำร้องประคองครวญ

⁷ เรื่องดาหลังพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 1 กล่าวถึงการพากย์หนึ่งของมิสามะงาหรัตไว้ดังนี้

ถ้าผิดหุดคิดแล้วพากย์ใหม่	ก่งคอปุ้ยไปไม่อายหน้า
ส่งเสียงก็ประลักษ์ณ์อัปรา	แล้วเรื่องราวกล่าวมาไม่น่าฟัง
ทำเสียงใหญ่แล้วหีบเป็นเสียงค่อย	ไม่เรียบร้อยเอาหน้ามาเป็นหลัง
พากย์เพื่อทำหน้าที่ละล้ง	ถ้าเขาสรวลแล้วก็ยกกระทั้งไ
แล้วเฉยหน้าพากย์ฝ่าไปต่อ	จะได้ข้อเนื้อความก็หาไม่
ฝูงคนแค้นขัดกลัดใจ	นั่งฟังไม่ได้ก็ไคลคลา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, 2499, น. 286).